

DOI:10.35774/app2023.01.077
УДК 342.9

Іван Голяченко,
аспірант 1 курсу кафедри публічного та
міжнародного права Київського
національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ІНСТИТУТУ КАПЕЛАНСТВА

Здійснено компаративістський аналіз інституту капеланства.

Цікавим та необхідним є досвід Франції щодо громадського руху під егідою капеланської діяльності, а також розвитку партнерства з релігійними організаціями з метою забезпечення більшої духовної підтримки військовослужбовців, що виражається у розробці спільних програм та проєктів, спрямованих на забезпечення релігійної свободи та підтримки духовної здоров'я військовослужбовців.

Зазначено, що важливим та необхідним є досвід США щодо співпраці з іншими службами військової організації. На сьогодні необхідно запровадити системну взаємодію капеланської служби та психологічних та медичних служб, з метою забезпечення комплексної підтримки військовослужбовців.

Пропонується також передбачити відповідальність військових капеланів за порушення норм, яким регламентовано інститут капеланства та види відповідальності, а також запровадити можливість окремого військового капелану для керівних посад Генерального штабу України.

Зауважено, що особливу увагу приділяє інституту капеланства альянс НАТО. Для отримання статусу капелана НАТО необхідно пройти спеціальне навчання. Метою цього навчального курсу є виховання військових капеланів у стандартах НАТО та розв'язання питань, що торкаються здатності виконувати спільне служіння та релігійні консультативні обов'язки під час військових дій. Це передбачає вивчення міжнародного права, етики та психологічних методів для підтримки командирів з особовим складом військ у їх місії.

На прикладі міжнародного досвіду капеланства Республіки Польща відзначено, що польська держава прирівняла статус духівників-капеланів до статусу професійних військових: у війську вони отримують офіцерські звання та заробітну плату. В армії духівники не тільки задовольняють релігійні потреби воїнів, але й запобігають психічним травмам серед тих, хто відчуває втому і стрес.

Ключові слова: капеланство, військове право, збройні сили, армія, військові дії, воєнний конфлікт, духовенник.

Holiachenko I.

Comparative analysis of the institute of chaplaincy

This article provides a comparative analysis of the institution of chaplaincy.

France's experience with the public movement under the auspices of chaplaincy, as well as the development of partnerships with religious organizations in order to provide greater spiritual support for military personnel, is interesting and necessary, which is expressed in the development of joint programs and projects aimed at ensuring religious freedom and supporting the spiritual health of military personnel.

The author noted that the US experience in cooperation with other services of the military organization is important and necessary. Today, it is necessary to introduce systematic interaction between the chaplaincy service and psychological and medical services in order to provide comprehensive support to military personnel.

It is also proposed to provide for the responsibility of military chaplains for violating the norms that regulate the institution of chaplaincy and types of responsibility, as well as to introduce the possibility of a separate military chaplain for the leadership positions of the General Staff of Ukraine.

It is noted that the NATO alliance pays special attention to the institute of chaplaincy. To obtain the status of a NATO chaplain, it is necessary to undergo special training. The purpose of this training course is to educate military chaplains in NATO standards and address issues related to the ability to perform joint ministry and religious advisory duties during military operations. This involves the study of international law, ethics and psychological methods to support commanders and personnel in their missions.

Using the example of the international experience of the chaplaincy of the Republic of Poland, it was noted that the Polish state equated the status of chaplains with the status of professional soldiers: in the army, they receive officer ranks and salaries. In the military, chaplains not only meet the religious needs of soldiers, but also prevent mental trauma among those who experience fatigue and stress.

© Іван Голяченко, 2023

Keywords: chaplaincy, military law, armed forces, army, military operations, military conflict, clergy.

Постановка проблеми. Українська війна пришвидшила запровадження у військові формування військових капеланів, на підставі прийнятого Верховною Радою України закону «Про військове капеланство». Тепер кожний батальйон чи військова частина можуть мати свого військового священника, який буде здійснювати духовний супровід військових. Військовий капелан – це не парафіяльний священник, який присутній у війську, військовослужбовець, що виконує функції капелана. Інститут військового капеланства є одним з стандартів НАТО, що запроваджується в українську військову систему. Військові капелани у країнах Північноатлантичного альянсу займають одне із важливих місць, бо турбуються про людину у військовому однострої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Військове право та питання капеланства були предметом дослідження таких вчених, як: Вашук М. М., Кривенко Ю. В., Адаховська Н. С., Коропатнік І. М., Краснописької В.З., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В., Білаш О. В., Карпенко О. О. та ін.

Метою статті є здійснення компаративістського аналізу інституту капеланства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо міжнародний досвід щодо сутності, призначення, становлення та розвитку цього інституту.

Служба капеланства потужно розвинута у збройних силах США. Кодекс поведінки містить норму, в якій зазначено про те, що солдат США завжди залишається вірним Господу та Батьківщині. Саме тому держава сильно підтримує духовний стан військових.

Капелани схвалюються для служби у збройних силах США релігійною організацією, яка відповідає трьом базовим критеріям, встановленим Міністерством оборони США. По-перше, організація має бути некомерційною, по-друге, мати чинного кандидата на посаду військового капелана, по-третє, мати свою паству у збройних силах США. Оскільки США у сфері релігійного життя зараз йдуть все далі від суворого деномінаціоналізму до більш неденомінаційних, інтерденомінаційних або навіть незалежних релігійних рухів, Міністерством оборони США дало повноваження декільком організаціям, кожне з яких супроводжує відразу ряд релігійних груп (Національна асоціація євангелістів, євангелічних церков, Всесвітня рада незалежних християнських церков) [1].

Служба капеланства фінансується з державного бюджету, а їхній статус у частині прав і привілеїв прирівнюється до офіцерського. У капеланів є не тільки власне керівництво, а й свої навчальні заклади й засоби масової інформації. Військові капелани також займаються виховною роботою, слідкують за психологічним станом солдат. Щодо командного складу офіцерів, то капелани консультують їх щодо особливостей обрядів та особливостей конфесій, культів. До їх обов'язків відносять взаємодію з громадськими організаціями, робота з місцевим населенням. В армії США існують також куточки капелана, будинки усамітнення, молитовні притулки тощо. На морських судах також присутні капелани та створюються пересувні церкви.

Армія **Великобританії** також приділяє увагу службі капеланів. Інститут капеланства Великобританії здійснюється відповідно до Регламенту Королеви для Королівських Військово-повітряних сил [2]. Сьогодні капеланську службу очолює головний капелан, який має звання генерал-майор. Він має двох заступників, перший відповідає за римо-католицький напрямок католицької конфесії, а другий за взаємозв'язки з церквами та конфесіями. Згідно із зазначеним Регламентом Королеви Військові душпастирі у Великобританії не мають права брати платню за свою діяльність у межах офіційно визначених повноважень. Відповідно до названого Регламенту Королеви, капелани безперешкодно за власним бажанням можуть займатися різною діяльністю (фізичною і соціальною на своїй базі Військово-повітряних сил, однак це не слід розглядати як невід'ємну частину їх обов'язків. Окрім того, військовий капелан не повинен виконувати світські (нерелігійні) обов'язки без отримання попереднього дозволу капелана – начальника або головного капелана. Відповідно до Регламенту Королеви для Королівських Військово-повітряних сил, капелани мають право відвідувати виїзні духовні заходи, а також бути присутніми на організованих капеланськими керівними органами адміністративних зустрічах. У Регламенті Королеви для Королівського Військово-морського флоту [2] закріплено службові обов'язки військового капелана, до яких залічуються такі: проведення богослужінь і сприяння духовному зростанню всього особового складу Військово-морських сил; здійснення таїнств; проповідування й наставництво вірі; відвідування хворих; сприяння життю християнської церкви; співпраця з іншими капеланами (зі збереженням при цьому цілісності своєї конфесії); сприяння реалізації релігійних і духовних потреб усіх, незалежно від їхньої віри; бути другом та порадиником для кожного. Як зазначається у частині 2 параграфу 1603 цього регламенту, поведінка і спосіб

життя капелана має впливати на його священне покликання, йому належить підтримувати високий рівень професіоналізму, лідерства та особистого прикладу флоту [2; 3].

У кожному гарнізоні армії Великобританії є військові церкви різних конфесій. В армії Великобританії в 2005 р. був організований спеціальний набір (на даний момент рекордний за останні 65 років), внаслідок якого штат капеланів становить 280 осіб. Усі рекрути – християни.

Німеччина. Армія Німеччини має давню традицію капеланства в армії, даний інститут не існував лише в військах Вермахту та СС, не було їх також в армії НДР. У липні 1957 р. Бундестаг прийняв Закон «Про духовне обслуговування армії», що поновило даний інститут у війську, та започаткувало наявність військових священників в корпусах та дивізіях, а у бригадах, полках, окремих частинах, військових шпиталях, навчальних та науково-дослідних інститутах служать окремі капелани.

Сучасна армія Німеччини має капеланів католицької та протестанської конфесії, ними керують військові єпископи відповідних конфесій, саме вони на пряму взаємодіють з міністром оборони Німеччини. Капеланська служба має виконавчі органи - Управління Євангелістської Церкви у справах бундесверу та Управління католицького військового єпископа у справах бундесверу. Кожне з них опікується своїми вірними, але вони активно взаємодіють у питаннях змісту, основних напрямів, форм і методів роботи. Відділ військово-церковної служби Міністерства оборони Німеччини здійснює загальну координацію їхньої діяльності та вирішує 9 адміністративних проблем, опікується матеріально-технічним забезпеченням. Особливістю інституту капеланства Німеччини є те, що капелани не є військовими, вони є державними службовцями, обов'язково мають вищу теологічну освіту, досвід роботи на парафії не менше трьох років. Приймають військових капеланів на службу після випробувального терміну.

Капелани підписують контракт з Міністерством оборони на 6-8 років, а потім повертаються до своїх парафій. Контракт можна продовжити, але на строк не більше 4-х років. Євангелічний військовий єпископ призначається Радою Євангелічної церкви за погодженням з федеральним урядом. Він щороку письмово звітує про діяльність військово-церковної служби. Він призначає на посади всіх євангелічних священників і контролює їх діяльність. До його обов'язків належить постійне відвідування військових частин, контроль за виданням церковної літератури [4].

Треба зауважити, що капелани в армії Німеччини ні на хвилину не залишають свою військову паству, проводячи з нею різні заняття і супроводжуючи її на польові заняття і вчення.

В Угорщині, відповідно до частини 1 пункту 2 Постанови Уряду Угорщини від 1994 року «Про заснування служби військових капеланів у Збройних силах» [5], у Збройних силах Угорщини, включаючи Берегову охорону, заснована Служба військових капеланів, що складається з представників чотирьох церков: служителів Католицької, Реформатської, Лютеранської церков та юдаїзму. До провідних функцій Служби військових капеланів, згідно з параграфом 6 названої Постанови Уряду Угорщини [5], залічуються: просування віри і любові до ближнього серед військовослужбовців, проведення богослужінь, мес, релігійних обрядів, занять з читання Біблії та молитви; індивідуальне і колективне духовне піклування; освітня діяльність у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності та моральності; проведення соціальних і благодійних заходів у військових медичних та соціальних установах; проведення конфіденційних бесід з військовослужбовцями; забезпечення військовослужбовців засобами, предметами та літературою, що необхідні для проведення релігійних обрядів (Біблії, молитовники, пісенники, інша релігійна література); забезпечення участі військовослужбовців у паломництвах у середині країни і за її межами; надання релігійних послуг військовослужбовцям та членам їхніх сімей. Важливою особливістю функціонування угорського інституту капеланства є те, що він встановлений на основі державного конкордату з Церквою [6, с. 237; 3, с. 60].

Франція. Інститут військового священства заснований у Франції едиктом Карла Великого 742 року. До обов'язків капеланів, згідно з цим едиктом, входило служіння мес під час бойових дій і відспівування загиблих воїнів. У 1539 р. король Франциск I заснував службу капеланів в армії і на флоті, а в 1555-му – ордонансом Генріха II військові священники були закріплені за кожним полком і загоном. Людовик XIV наказав будувати церкви у кожній фортеці. В 1793 р. під час Великої французької революції служба капеланів у французькій армії була скасована, а вже в 1805-му знову відновлена Наполеоном. Навіть після відокремлення Церкви від держави у Франції в 1905 р. основні положення в законодавстві щодо капеланів залишилися без змін [7].

Польща. Заробітна плата капеланам нараховується за тими самими принципами, що й усім іншим військовим – з урахуванням військового звання та вислуги років. Єпископ, призначений церквою керівником військової єпархії, отримує від війська звання генерала. Священники-капелани є професійними

офіцерами, тож починають свою службу від звання молодшого лейтенанта, а з часом, якщо вони піднімають свою кваліфікацію, можуть отримувати вищі звання – аж до полковника. У військовому душпастирстві є посада військового єпископа – дотепер усі єпископи були генералами. У військовому душпастирстві – це було звання генерала дивізії. У Польщі, щоб стати капеланом, потрібно мати бажання, відповідну фізичну й психологічну підготовку, а також згоду церковної влади. Кандидат на капелана не може бути старшим за 36 років. Священики, яких приймають на капеланську службу, спершу беруть участь у військовому вишколі – в курсі з підготовки офіцерів. Після цього курсу вони отримують своє перше військове звання – молодшого лейтенанта. Лише після цього вони можуть працювати як професійні капелани. Польські капелани не носять зброї. Питання співпраці капеланів і психологів є надзвичайно важливим. Перші й другі мусять доповнювати одне одного. Саме тому, у Польщі проводиться цикл спільних навчань для капеланів та психологів, які працюють із військовими. На сьогодні у польських збройних силах служать капелани Римо-Католицької, Православної і Євангелістської Церков [4, с. 11].

Канада. Згідно з параграфом 33.01 розділу 33 «Капеланські послуги» тому I «Управління» Королівських регламентів і наказів для Збройних сил Канади [8] капелан – це офіцер, наділений Головним військовим капеланом відповідними повноваженнями. На підставі вказаного нормативно-правового акту до функцій військових капеланів залічуються такі: 1) надання пастирської опіки і духовного піклування; 2) проведення або сприяння у проведенні релігійних обрядів чи служінь та церемоній релігійного чи духовного характеру [3, с. 58].

Відповідно Правил Королівської канадської служби капеланів, покладено наступні обов'язки: підтримка можливостей для відправлення релігійних обрядів; безпосереднє проведення християнських релігійних обрядів; відвідування хворих і ув'язнених; забезпечення духовної опіки; кризове втручання; консультування з питань етики й моралі [9].

Канадські військові капелани, незалежно від своєї релігійної приналежності, представляють на офіційному та релігійному рівні збройні сили й усіх військовослужбовців Канади на жалобних заходах і поминальних службах за загиблими солдатами. Військові капелани пропонують релігійні послуги й пастирське піклування для вірян військовослужбовців, а також надають послуги з консультування всіх осіб, незалежно від їхньої релігійної приналежності. Крім того, військові капелани благословляють військові об'єкти шляхом освячення кораблів, військових прапорів та парадів [10, с. 97].

Очолює інститут канадського капеланства Головний військовий капелан, відповідно до пункту (2) параграфа 33.03 розділу 33 «Капеланські послуги» тому I «Управління» Королівських регламентів і наказів для Збройних сил Канади до його функціональних обов'язків належать такі: консультування Начальника Штабу оборони з релігійних, духовних, морально-етичних питань, пов'язаних з офіцерами і військовослужбовцями унтер-офіцерського складу та їхніми сім'ями; керівництво й управління Королівською службою військових капеланів Канади з метою забезпечення надання капеланських послуг офіцерам і військовослужбовцям унтерофіцерського складу та членам їхніх сімей; встановлення професійних стандартів, якими керуються військові капелани і цивільні священники у здійсненні капеланської діяльності в Збройних силах Канади; відбір кандидатів, придатних для зарахування до лав капеланів; надання, відкликання або тимчасове припинення повноважень капеланів або цивільних священників для забезпечення надання капеланських послуг офіцерам і військовослужбовцям унтерофіцерського складу і членам їхніх сімей; проведення молебнів на заходах державного значення або на інших доречних заходах за рішенням Головного військового капелана.

Пункт 1 параграфу 33.04 розділу 33 «Капеланські послуги» тому I «Управління» Королівських регламентів і наказів для Збройних сил Канади передбачає, що Головний військовий капелан може наділяти офіцера повноваженнями надавати капеланські послуги офіцерам і військовослужбовцям унтерофіцерського складу та членам їхніх сімей, якщо такий офіцер: уповноважений релігійною групою, якій цей офіцер підзвітний, виконувати обов'язки священника; схвалений міжрелігійним комітетом з капеланства у Збройних силах Канади на службу капеланом; відібраний і зарахований до Збройних сил Канади й успішно завершив військову підготовку за фахом, необхідним для здійснення службових обов'язків капелана.

Відповідно до пункту 2 зазначеного параграфу, Головний військовий капелан може наділяти особу, яка не є офіцером або військовослужбовцем унтерофіцерського складу, повноваженнями здійснювати душпастирську опіку офіцерів і військовослужбовців унтерофіцерського складу та їхніх сімей за певних умов, а саме: якщо ця особа, підзвітна релігійній групі, до якої вона належить, уповноважена цією

релігійною групою виконувати обов'язки священника; або визнається духовним наставником згідно із встановленими нормами.

Згідно з пунктом 1 параграфу 33.07 розділу 33 «Капеланські послуги» тому I «Управління» Королівських регламентів і наказів для Збройних сил Канади, функції та обов'язки військового капелана на території військової бази, частини чи іншої організаційної одиниці містять: консультування командувача офіцера бази, частини чи іншої організаційної одиниці з релігійних, духовних, моральних і етичних питань, пов'язаних з офіцерами й військовослужбовцями унтерофіцерського складу, які перебувають під його командуванням; надання капеланських послуг будь-яким офіцерам, військовослужбовцям унтерофіцерського складу та їхнім сім'ям, які бажають отримати ці послуги, включаючи хворих або тих, хто перебуває під військовим або цивільним арештом, незалежно від релігійної або духовної приналежності або вірувань; готовність здійснювати консультування, надавати допомогу, наставляти з релігійних, духовних, моральних і етичних питань.

Необхідно також зауважити, що справи щодо духовно-гуманітарної опіки військовослужбовців країни вирішуються Канадською радою комітету церков із питань капеланської служби, до якої входять представництва Англійської церкви Канади, Баптистської федерації Канади, Лютеранської ради в Канаді, Пресвітеріанської церкви в Канаді та Ради об'єднаних церков Канади. Королівська канадська служба капеланів здійснює свої повноваження на основі Королівських регламентів і наказів для Збройних сил Канади [3, с. 63].

При створенні збройних сил **Боснії та Герцеговини** на військову службу було взято імамів, капеланів та православні священники. Капелани не носять зброї, але мають звання та носять відповідні відзнаки [11].

Духовному вихованню в армії особливу увагу приділяють мусульманські країни. В армії Ісламської Республіки Іран військові мулли прирівняні до офіцерів і несуть однакову з ними відповідальність за морально-психологічний стан військовослужбовців. Мулли в іранській армії присутні на всіх рівнях – від взводу і вище. Також в іранській армії існує спеціальний штаб з керівництва і координації ідеологічної роботи, який займається відбором і призначенням священнослужителів у збройні сили. А ідеологічні напрями цієї діяльності визначаються політико-ідеологічним управлінням при штабі верховного головнокомандуючого і політико-ідеологічним управлінням міністерства оборони, що координує свою діяльність з міністерством ісламської орієнтації та культури. В Ісламській Республіці розпорядок дня військовослужбовців включає всі необхідні для мусульманина елементи, а всі військові органи у своїй діяльності неухильно дотримуються Корану та принципів шаріату. Військові мулли проводять з військовослужбовцями бесіди на релігійні теми, молебні та проповіді, а також читають лекції релігійної тематики, на які в іранській армії відводиться 8 годин на тиждень. Дуже важливу роль у вихованні військовослужбовців відіграють «п'ятничні намази», де виступають високопоставлені представники духовенства. Ці заходи з самого початку носять не стільки духовний, скільки ідеологічний характер, оскільки там основна увага приділяється питанням зовнішньої і внутрішньої політики Ірану. Слід відзначити і підготовку кадрів для іранської армії. Вони готуються у спеціальних навчальних центрах, створених при всіх теологічних школах. Основними предметами навчання у цих школах є: методика викладання Корану, ісламська моральність, політичний аналіз, історія ісламу, питання шаріату, форми і методи пропагандистського ідеологічного впливу, військова підготовка (на відміну від християнських капеланів, мулли можуть брати участь у бойових діях) [4, с. 10].

У Пакистані військові мулли зобов'язані допомагати командуванню у вивченні настрою і поведінки військовослужбовців. Як і в усіх мусульманських країнах, мулли в Пакистані відповідають за неухильне дотримання всіма військовослужбовцями релігійних обрядів, а вивчення Корану і шаріату включено у програму бойової підготовки особового складу армії [4, с. 14].

Висновки. Детальний аналіз викладеного матеріалу дає нам можливість стверджувати, що на сьогодні досить важливим для розвитку військового капеланства в Україні є досвід Канади щодо встановлення професійних стандартів, якими керуються військові капелани і цивільні священники у здійсненні капеланської діяльності з метою підвищення ефективності капеланської діяльності. На нашу думку, для подальшого розвитку зазначеного інституту необхідно запровадити «Професійні стандарти капеланської діяльності».

Список використаних джерел

1. Комиссары духа. URL: https://nvo.ng.ru/forces/2009-05-22/11_kapellany.html?id_user=Y (дата звернення: 10.01.2023).

2. The Queen's Regulations for the Royal Air Force – Fifth Edition of 1999. URL: <https://witneyaircadets.files.wordpress.com/2016/12/queens-regulations-for-the-royal-air-force-2016.pd> (дата звернення: 10.01.2023).
3. Ващук М. М. Закордонний досвід у здійсненні душпастирської опіки військовослужбовців та можливості його використання для України URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/krok-university-law-journal/article/view/247/210> (дата звернення: 12.01.2023).
4. Військова капеланська діяльність в Україні: етапи становлення, нормативно-правове забезпечення, особливості здійснення під час воєнного стану, закордонний досвід / укл.: Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков С. В. Київ: ВД «Професіонал», 2023. 552 с.
5. Kormányrendelet A Tábori Lelkeszi Szolgálat Létrehozásáról. URL: <http://www.ktp.hu/document/1994-kormanyrendelet-tabori-lelkeszi-szolgalat-letrehozasarol> (дата звернення: 10.01.2023).
6. Білаш О. В. Конкордат як різновид міжнародної угоди та регулятор державно-конфесійних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 29 (2). С. 236–240.
7. Карпенко О. Капеланство у світі. *Церковна православна газета*. 2009. №7-8(233-234). URL: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/kapelanstvo-u-sviti/> (дата звернення: 10.01.2023).
8. «Queen's Regulations and Orders (QR&O). Volume I – Administration». URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/queens-regulationsorders/vol-1-administration.html>
9. «The Royal Canadian Chaplain Service». URL: <https://www.canada.ca/en/departmentnational-defence/programs/royal-canadian-chaplain.html> (дата звернення: 10.01.2023).
10. Rennick, J. B. (2011). «Canadian military chaplains: Bridging the gap between alienation and operational effectiveness in a pluralistic and multicultural context», *Religion, State & Society*, vol. 39, no. 1, pp. 93–109.
11. Капелланские структуры стран восточной Европы. Священник в воинской среде. URL: http://churchs.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2465:2012-01-10-12-09-00&catid=77:2011-08-30-13-38-08&Itemid=6 (дата звернення: 10.01.2023).

References

1. *Komissaryi duha [Spirit Commissars]*. Retrieved from: https://nvo.ng.ru/forces/2009-05-22/11_kapellany.html?id_user=Y [in Russian]
2. The Queens Regulations for the Royal Air Force – Fifth Edition of 1999. Retrieved from: <https://witneyaircadets.files.wordpress.com/2016/12/queens-regulations-for-the-royal-air-force2016.pd> [in English]
3. Vashchuk, M. M. (2020). *Zakordonnyi dosvid u zdiisnenni dushpastyrskoi opiky viiskovosluzhbovtziv ta mozhlyvosti yoho vykorystannia dlia Ukrainy [Foreign experience in the implementation of pastoral care of military personnel and the possibility of its use for Ukraine]*. Retrieved from: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/krok-university-law-journal/article/view/247/210> [in Ukrainian]
4. Koropatnik, I. M., Mykytiuk, M. A., Pavliuk, O. O. & Pietkov, S. V. (2023). *Viiskova kapelanska diialnist v Ukraini: etapy stanovlennia, normatyvno-pravove zabezpechennia, osoblyvosti zdiisnennia pid chas voiennoho stanu, zakordonnyi dosvid [Military chaplaincy activity in Ukraine: stages of formation, regulatory and legal support, peculiarities of implementation during martial law, foreign experience]*. Kyiv: Profesional [in Ukrainian]
5. A Tábori Lelkeszi Szolgálat Létrehozásáról [On the Creation of the Camp Chaplaincy Service] (1984). *Kormányrendelet*. Retrieved from: <http://www.ktp.hu/document/1994-kormanyrendelet-tabori-lelkeszi-szolgalat-letrehozasarol> [in Hungarian]
6. Bilash, O. V. (2014). *Konkordat yak riznovyd mizhnarodnoi uhody ta rehuliator derzhavno-konfesiinykh vidnosyn [Concordat as a type of international agreement and regulator of state-confessional relations]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo - Vyp. 29(2)*. 236-240 [in Ukrainian]
7. Karpenko, O. (2009). *Kapelanstvo u sviti. [Chaplaincy in the world]*. *Tserkovna pravoslavna hazeta - Church Orthodox newspaper*, 7-8, 233-234. Retrieved from <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/kapelanstvo-u-sviti/> [in Ukrainian]
8. *Queens Regulations and Orders (QR&O) Volume I – Administration* (2006). Retrieved from <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/policies-standards/queens-regulationsorders/vol-1-administration.html> [in English]

9. *The Royal Canadian Chaplain Service*. Retrieved from <https://www.canada.ca/en/departmentnational-defence/programs/royal-canadian-chaplain.html> [in English]
10. Rennick, J. B. (2011). Canadian military chaplains: Bridging the gap between alienation and operational effectiveness in a pluralistic and multicultural context. *Religion, State & Society*, 39 (1), 93–109 [in English]
11. *Kapellanskie strukturyi stran vostochnoy Evropyi. Svyaschennik v voinskoy srede [Chaplain structures in Eastern Europe. A priest in a military environment]*. Retrieved from http://churchs.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2465:2012-01-10-12-09-00&catid=77:2011-08-30-13-3808&Itemid=6 [in Russian]

Стаття надійшла до редакції 17.02.2023